

DOI 10.47315/archives2025.344.056

УДК 930.25(477.73):355.48(470+571:477)«2022/...»(045)

Костянтин Картузов

заступник директора з основної діяльності,
Державний архів Миколаївської області
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2054-7236>

Наталя Мусяця

завідувачка сектору інформаційних технологій,
Державний архів Миколаївської області
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2003-7136>

ІНІЦІАТИВНЕ ДОКУМЕНТУВАННЯ ВІЙНИ: ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. Мета розвідки — проаналізувати практичний досвід Державного архіву Миколаївської області щодо ініціативного документування подій російсько-української війни від початку повномасштабного вторгнення військ російської федерації в 2022 р. **Методологія дослідження** ґрунтується на аналізі наукових публікацій, нормативно-правових актів, методичних рекомендацій та практичного досвіду архіву, а також синтезі інформації про міжнародні підходи до ініціативного документування. **Наукова новизна** полягає в комплексному узагальненні практики ініціативного документування, де архів виступає активним суб'єктом збору цифрових документів у режимі реального часу. Охарактеризовано критерії відбору документів, запропоновано стандартизовану модель опису цифрових матеріалів і наведено приклади створення унікальних архівних фондів на основі взаємодії з нетрадиційними фондоутворювачами — засобами масової інформації, волонтерами, громадськими активістами. Висвітлено технічні й правові виклики, які постали перед архівом, та описано рішення, вироблені для збереження цифрових свідчень війни. **Перспективи подальших студіювань** полягають у необхідності формування міжнародних чи національних стандартів для збереження цифрових архівних колекцій, створених в умовах збройних конфліктів, а також у розробленні механізмів їх резервного копіювання та захисту від втрати. Зроблено **висновки** про перспективність ініціативного документування як важливого механізму оперативного збереження історичної пам'яті в умовах сучасних конфліктів.

Ключові слова: ініціативне документування; партисипативне архівування; архівування війни; цифрові документи; воєнний конфлікт; Державний архів Миколаївської області.

Воєнні конфлікти регулярно призводять до руйнування об'єктів історичного та культурного надбання або втрати доступу до культурної спадщини. І архіви не становлять винятку. Історичний досвід Другої

© К. Картузов, Н. Мусяця, 2025

світової війни, коли окупаційні влади навмисно нищили або вивозили документальні комплекси, показав, наскільки незворотними можуть бути такі втрати для національної пам'яті й науки.

Сучасна історія України підтверджує таку вразливість. Починаючи з 2014 р., бойові дії на Донбасі, анексія Криму призвели до втрати доступу до фондів державних архівів Донецької та Луганської областей, а також Державного архіву Автономної Республіки Крим (а потенційно й самих документів). Для дослідників це означає фактичне «випадіння» цілих тем і періодів із джерельної бази країни.

Питання ініціативного документування в державних архівах України ще не стало предметом системної монографічної розвідки, однак від 2022 р. помітно зріс корпус публікацій, які торкаються практик воєнного часу, а сама ідея ініціативного документування знайшла втілення в окремих наукових публікаціях і методичних рекомендаціях останніх років.

Важливим орієнтиром для нашого дослідження стала стаття М. Палієнко¹, яка, простежуючи розвиток українських архівів у XX–XXI ст., акцентує на особливому значенні архівних інституцій у воєнний час і формулює актуальні завдання для фахової спільноти. Дослідниця підкреслює, що поряд із невідкладним забезпеченням збереженості документів Національного архівного фонду (НАФ) першочерговим стає формування нових архівних зібрань, здатних акумулювати документальні свідчення героїчної боротьби українського суспільства й закласти джерельну основу для подальших студій, колективної пам'яті та національної ідентичності.

У 2023 р. Л. Дідух² запропонувала робоче визначення «ініціативного документування» як «створення архівною установою документів, що є історично цінними і підлягають зберіганню», чітко відмежувавши його від «ініціативного комплектування» (пошук і збирання розпорошених документів) і зіставивши з близькими міжнародними підходами (documentation strategy; Ergänzungsdokumentation).

У статті В. Бойко і С. Кулешова³ узагальнено перші практики ініціативного документування в державних архівах під час війни й окреслено методологічні наслідки для документознавства та архівознавства. Автори наголошують на специфічному статусі документів, створених

¹ Палієнко М. Українські архіви, війна та збереження національної ідентичності // Архіви України. 2022. №1(330). С. 12–38.

² Дідух Л. В. Ініціативне документування — актуальний вид діяльності сучасних архівних установ // Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек»: тези доповідей (3–5 жовтня 2023 р., м. Київ). URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1720> (дата звернення: 12.08.2025).

³ Бойко В., Кулешов С. Зумовлені війною: про деякі інновації в сучасному українському документознавстві та архівознавстві // Архіви України. 2023. №1(334). С. 13–26.

у межах цієї практики, та пропонують запровадити «проміжний архів» для їх первинного зберігання і фільтрації перед передаванням на постійне зберігання.

Показовою є стаття Т. Ємельянової і В. Покляцької⁴ про практики «оперативного комплектування» електронних і аудіовізуальних колекцій у воєнний час. Авторки фіксують розширення кола джерел (зокрема за рахунок фізичних осіб) і описують роботу з соцмережами як каналами комунікації.

Проблематику ініціативного документування також відображено в публікації Л. Божук і Л. Халецької⁵, де аналізується досвід українських архівів у формуванні нових колекцій під час війни, окреслюється роль архівістів у фіксації воєнних злочинів і збереженні історичної пам'яті для наступних поколінь.

Чинне українське законодавство термін «ініціативне документування» не визначає, однак прямо згадує таку діяльність. Пункт 4.17 «Правил роботи архівних установ України» встановлює, що «документи, створені архівом у результаті ініціативного документування подій [...] приймають до архіву на загальних засадах після внесення їх до опису справ (документів) постійного зберігання»⁶, визнаючи право архіву не лише зберігати, а й самостійно продукувати та офіційно вводити до складу НАФ документи, створені в межах ініціативного документування. Передбачено, що архіви можуть власноруч створювати документи для поповнення фондів в умовах воєнного чи надзвичайного стану з дотриманням вимог щодо нерозголошення чутливих відомостей⁷.

Також Стратегія захисту документальної спадщини до 2027 р. (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2024 р. № 1349-р) наголошує на формуванні колекцій матеріалів, створених шляхом ініціативного документування подій воєнного часу та післявоєнного відбудовного періоду⁸.

⁴ Ємельянова Т., Покляцька В. Комплектування архівних аудіовізуальних колекцій : впливи та наслідки війни // Архіви України. 2023. №4(337). С. 46–57.

⁵ Божук Л., Халецька Л. Ініціативне документування подій російсько-української війни (2022–2024 рр.) державними архівами України: підтримка та взаємодія з польськими партнерами // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». 2024. № 1. С. 25–34. URL: <https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/5160> (дата звернення: 15.07.2025).

⁶ Про затвердження Правил роботи архівних установ України : наказ Міністерства юстиції України від 24 червня 2013 р. № 1250/5 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 26 chervnya 2013 r. za № 584/23502). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0584-13#Text> (дата звернення: 12.08.2025).

⁷ Про внесення змін до Правил роботи архівних установ України : наказ Міністерства юстиції України від 21 березня 2022 р. № 1195/5 (zareestrovano v Min'yosti 21.03.2022 za № 435/37671). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0435-22#Text> (дата звернення: 15.08.2025).

⁸ Про схвалення Стратегії захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року

Так само 2023 р. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства підготував перші докладні методичні рекомендації «Ініціативне документування подій широкомасштабної збройної агресії РФ проти України»⁹, де визначено основні принципи, правові засади та організаційні етапи фіксації подій, коли сам архів виступає активним суб'єктом збору цифрових і матеріальних свідчень війни, оперативно відбирає та створює документи для формування НАФ, особливо, коли в інших фондоутворювачів відсутні повні свідчення резонансних подій.

Міжнародний досвід репрезентує низку близьких за духом концепцій та практик. Одна з найбільш актуальних для цифрової епохи — партисипативне архівування (*англ.* *participatory archiving*)¹⁰, що набуває популярності у світі як модель взаємодії архівістів із місцевими спільнотами, журналістами, волонтерами з метою створення відкритих колекцій про важливі події сучасності. Тут партисипативне архівування описують як форму колаборативної практики, в якій архівісти, історики та члени спільноти спільно документують локальні історії і створюють унікальні колекції.

В англійській мові «participatory» значить «брати участь, долучатися». Слово походить від латинського «participatio» із тотожним значенням. Через відсутність однослівного українського відповідника термін увійшов до професійного обігу як калька «партисипація», яку за змістом можна передати словосполученням «громадянська/громадська участь». Партисипативний підхід уже впроваджується в практику українських бібліотек¹¹, де спільноти долучаються до відбору, оцифрування й описування матеріалів краєзнавчих і спеціалізованих колекцій, формуючи фонди разом із фахівцями.

Отже, партисипативне (учасницьке) архівування можна визначити як підхід, за якого члени спільноти безпосередньо долучаються до виявлення, відбору, описування й інтерпретації документів, тим самим допомагаючи архівістам у формуванні фондів. Така модель зміщує фокус з інституційної монополії та забезпечує репрезентативність, прозорість і більшу залученість експертного середовища.

та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2024 р. № 1349-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1349-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 16.08.2025).

⁹ Ініціативне документування подій широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України : методичні рекомендації / Держ. арх. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства; уклад.: Л. В. Дідух, Т. М. Ковтанюк, В. В. Скальський. Київ, 2023. 101 с.

¹⁰ What is participatory archiving? / Roadmap for Participatory Archiving, University of Massachusetts Boston. URL: <https://ropa.umb.edu/what-is-participatory-archiving>

¹¹ Бібліотека як ініціатор партисипативних заходів у бібліотеці // Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека. URL: <https://zounb.zp.ua/resource/zaporizkyu-kray/zaporizhzhya-bibliotechne/fahova-osvita/biblioteka-yak-iniciator-partisipativnih-zahodiv-u-biblioteci> (дата звернення: 15.07.2025).

Широко впроваджується й практика документування конфліктів і постконфліктних процесів, зокрема через створення незалежних цифрових архівів, збирання усних історій та матеріалів очевидців для потреб історичної пам'яті та правосуддя¹².

Одним із перших і наймасштабніших прикладів такої роботи став «Цифровий архів 11 вересня»¹³ в США, започаткований після терактів 2001 р. Цей проєкт продемонстрував можливості швидкого акумулювання свідчень безпосередніх учасників і очевидців трагічних подій в цифровій формі, що згодом стало прикладом для створення сучасних цифрових архівів катастроф, війн і кризових ситуацій в багатьох країнах світу.

24 лютого 2022 р. повномасштабне вторгнення російських військ на територію України продемонструвало можливість заподіяння критичної, а деколи і безповоротної шкоди НАФ.

Державний архів Миколаївської області, розташований у безпосередній прифронтовій зоні, також зазнав тяжких ушкоджень. Уранці 29 березня 2022 р., близько 08:45, крилата ракета «Калібр», випущена з кораблів Чорноморського флоту РФ, влучила в 9-ти поверхову будівлю, де розміщувалися Миколаївська обласна державна адміністрація та обласна рада, внаслідок чого загинуло 37 осіб, ще 34 було поранено. Вибухова хвиля й уламки завдали значних ушкоджень і корпусу № 2 Держархіву Миколаївської області, розташованому поряд із адмінкомплексом: вибито майже всі вікна на двох поверхах, деформовано дверні та віконні блоки у сховищах, зруйновано міжкімнатні перегородки й підвісну стелю лабораторії оцифрування, частково обвалився фасад і ганок. Подальші обстріли погіршили ситуацію, до того ж, стрибки напруги (190–260 В) остаточно вивели з ладу джерела безперебійного живлення та дисковий масив вебсервера. Архів опинився перед реальною загрозою втрати цифрових копій, створених у попередні роки, що позбавило користувачів доступу до онлайн-ресурсів архіву.

У відповідь на руйнування та технічну кризу, спричинені цим ударом, колектив архіву розгорнув два окремі напрями роботи, які виконували різні групи співробітників. Перший — сканування найцінніших паперових фондів — передусім описів та унікальних справ, що зберігалися у вразливих сховищах без належного кліматичного контролю. Другий — ініціативне («проактивне») документування війни: щоденний

¹² Bell V. Archives of Violence : Case Studies from South America, Qualitative Semi-structured Interviews with Workers and Ex-workers of Three Important Archives, 2018–2020 / Colchester, Essex : UK Data Service, 2021. URL: <https://reshare.ukdataservice.ac.uk/854622/> (дата звернення: 25.07.2025).

¹³ The September 11 Digital Archive : вебпортал / Center for History and New Media, George Mason University; American Social History Project / Center for Media and Learning, City University of New York. URL: <https://911digitalarchive.org/> (дата звернення: 25.07.2025).

відбір і описування «born-digital» (народжені в цифровому форматі) — відео з відкритих джерел, зокрема офіційних Telegram-звернень керівництва обласної військової адміністрації, репортажів місцевих телеканалів та онлайн-новинних медіа.

Такий перехід від пасивного комплектування до роботи в режимі реального часу, коли документи вносяться до НАФ і, відповідно, обліковуються безпосередньо в рік їх створення, визначив нову модель збереження історичної пам'яті, якій присвячено подальший виклад статті.

Ми вважаємо, що ініціативне документування — це цілеспрямована діяльність архіву, коли він самостійно створює або оперативно відбирає документи про події, ще не відображені в наявних фондах, або сприяє створенню фондів установ, які зазвичай не є фондоутворювачами.

Під час укладання двомовного словника архівної термінології¹⁴ К. Селіверстова звернула увагу, що в англійській професійній лексиці усталеного еквівалента для цього поняття немає. Тож вона запропонувала кальку «initiative documenting» і пояснила її так: «collection of information by an archives on a subject for which no archives exist».

Попри зовнішню подібність практик, ми вважаємо ініціативне документування й партисипативне архівування різними формами роботи. Перша зосереджена на тому, щоб сам архів взяв на себе провідну роль у створенні та легалізації нових джерел у найкоротший термін, діючи як оперативний «продуцент» історичної пам'яті. Натомість, партисипативне архівування переносить центр тягіння на широку спільноту, розподіляючи відповідальність за відбір і трактування матеріалів між архівом і громадою; в цьому випадку архів виступає радше координатором і фасилітатором процесу співтворення. Відмінність у розподілі ініціативи й контролю між інституцією та зовнішніми учасниками розмежовує ці споріднені моделі.

Сьогодні, в контексті російсько-української війни, значення цих понять, а особливо поняття «ініціативне документування» різко зросло. Сучасний масив свідчень формується онлайн: Telegram-канали, стріми, короткі відео, дані камер спостереження. Життєвий цикл цифрового контенту обчислюється годинами, а простір інформації насичений дезінформацією. Без ініціативного документування архіви ризикують назавжди втратити первинні, не відредаговані свідчення, кадри руйнувань у перші хвилини після удару, реакцію очевидців, неофіційні коментарі, які згодом видаляються.

У своїй діяльності ми чітко розмежовуємо ініціативне документування та ініціативне комплектування та спираємося на операційне розмежування. Про ініціативне документування йдеться тоді, коли архів сам створює автентичні копії («захоплює» *born-digital* контент) та супровідні

¹⁴ Селіверстова К. Т. Підготовка галузевих словників : здобутки і особливості методики укладання перекладного словника // Архіви України. 2013. № 5. С. 25–62.

документи, які фіксують суспільно значущі події, ще недостатньо відображені в наявних фондах. Ключовою ознакою є факт виникнення об'єкта завдяки діям архіву: захоплення цифрового контенту з відкритих платформ; створення технічних та описових метаданих; формування контрольних хеш-значень; складання первинних актів фіксації; оформлення тематичних колекцій. Саме цей підхід і передбачений нормою, яка допускає приймати «документи, створені архівом»¹⁵ після внесення їх до опису постійного зберігання (див. п. 4.17 Правил).

Натомість ініціативне комплектування означає формалізоване приймання вже створених стороннім продуцентом документів із ініціативи архіву. Його сутність полягає в активному пошуку, домовленостях, прийманні-передаванні та формальному закріпленні джерел за фондоутворювачем, який залишається продуцентом документів. Архів тут виконує роль ініціатора, координатора й охоронця, але не створює файли цифрових документів.

Ініціативний підхід дає змогу зафіксувати дані у момент їх появи разом із технічними метаданими (час, геолокація, формат), потенційно сприяти збору доказової бази для майбутніх судових розслідувань воєнних злочинів.

Саме тому стратегія Держархіву Миколаївської області з щоденного виявлення і опису born-digital матеріалів, які з'являються «онлайн і зараз», трансформує традиційну модель пасивного комплектування в інструмент активного захисту історичної пам'яті в реальному часі.

Перед архівом постало питання: які саме джерела необхідно відбрати для збереження, коли, з одного боку, інформаційний простір перенасичений повідомленнями про бойові дії та життя міста в умовах гуманітарної катастрофи, а з іншого — виникає проблема, як уникнути дублювання роботи інших установ і численних волонтерських ініціатив, що активно займаються збиранням і фіксацією цифрових свідчень?

Враховуючи досвід архівістів, залучених до роботи обласного штабу з ліквідації наслідків медико-біологічної надзвичайної ситуації, пов'язаної з поширенням коронавірусного захворювання (COVID-19) на території Миколаївської області, було ухвалено рішення про ініціативне документування офіційних звернень, оперативних повідомлень та інформаційних відеороликів, які публікувалися у верифікованому Telegram-каналі начальника Миколаївської обласної військової адміністрації. Такий підхід дозволив чітко окреслити межі майбутнього фонду, гарантувати автентичність і репрезентативність джерел, а також створити унікальний масив цифрових свідчень, який не був охоплений іншими організаціями чи волонтерськими проєктами.

¹⁵ Про затвердження Правил роботи архівних установ України : наказ Міністерства юстиції України від 24 червня 2013 р. № 1250/5 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 26 chervnya 2013 r. za № 584/23502). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0584-13#Text> (дата звернення: 12.08.2025).

Діючі в Україні методичні рекомендації¹⁶ щодо відбору, експертизи цінності та приймання на постійне зберігання цифрових аудіовізуальних документів передбачають, що підготовка таких документів для передавання до архіву включає посвідчення їх автентичності. На практиці це означає, що відповідальність за забезпечення автентичності цифрових аудіовізуальних документів на етапі їх передавання покладається як на власника (створювача), так і на архівну установу, що приймає документи на зберігання. Зазвичай підтвердження автентичності забезпечується включенням до договору спеціального положення про те, що обидві сторони визнають автентичність цифрових аудіовізуальних документів, які передаються до архіву. Крім того, обов'язковим є фіксування криптографічного алгоритму хешування та хеш-значень файлів у відповідних описах цифрових відеодокументів постійного зберігання.

Проте в умовах війни та ініціативного документування такий підхід важко реалізувати, адже архів, по суті, сам виступає одночасно і створювачем, і приймачем таких документів, а також не завжди може виконати повною мірою процедури, визначені методичними рекомендаціями.

Методичні рекомендації «Приймання-передавання документів в електронній формі на постійне зберігання»¹⁷ визначають, що в разі ініціативного документування постає проблема, пов'язана з відсутністю гарантій (можливості) отримання електронних документів від юридичних і фізичних осіб, які традиційно є джерелами формування НАФ. Водночас рекомендації передбачають, що після проведення експертизи цінності документів, відібраних у межах ініціативного документування, архівна установа має скласти акт приймання-передавання документів на постійне зберігання та укласти відповідний договір з їхнім власником або створювачем.

Таким чином, у випадку документування таких ресурсів як Telegram-канали, постає цілком логічне питання: із ким саме укладати договір, якщо власник каналу фактично не виступає у формалізованих відносинах із архівом та може навіть бути не зацікавленим у збереженні власних матеріалів? Це принципово відрізняє практику ініціативного документування цифрових джерел воєнного часу від класичної процедури комплектування (в т. ч. ініціативного), яка передбачає чітке визначення сторін та їхні взаємні зобов'язання.

Ми визначаємо ініціативне документування як цілеспрямовану діяльність зі створення (або технічно автентичної репродукції) цифрових

¹⁶ Відбір, експертиза цінності та приймання на постійне зберігання цифрових аудіовізуальних документів. Методичні рекомендації / Держ. архів. служба України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного; уклад.: Т. О. Ємельянова. Київ, 2015. С. 19.

¹⁷ Приймання-передавання документів в електронній формі на постійне зберігання : метод. рекомендації / Держ. арх. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства; уклад.: В. Ф. Бойко, Ю. С. Ковтанюк, З. М. Свердлик. Київ, 2022. 80 с.

одиниць зберігання про події, недостатньо відображені в наявних фондах, із фіксацією їхніх метаданих та ознак автентичності для подальшого введення до НАФ. Архів самостійно завантажує матеріали з публічних платформ (у т. ч. із використанням відкритого програмного забезпечення), створює цифровий об'єкт, формує первинні метадані (походження, час/дата публікації, технічні параметри), встановлює контрольну цілісність через криптографічні геш-значення, вносить до опису. Тобто виступає продуцентом об'єкта — без активної дії архіву його б не існувало. На відміну від ініціативного комплектування, яке передбачає пошук, виявлення, збирання та приймання вже існуючих документів.

У 2023 р. архів ухвалив рішення прийняти на державне зберігання цифрові матеріали верифікованого Telegram-каналу начальника Миколаївської обласної військової адміністрації Віталія Кіма¹⁸, який розпочав діяльність о 7:23 ранку 24 лютого 2022 р. Через відсутність досвіду роботи з архівування текстових повідомлень було вирішено зберігати лише відеозвернення. Відповідальний співробітник архіву, скориставшись вбудованою функцією офіційного клієнта Telegram, експортував увесь відеоконтент каналу, після чого, відібравши тільки відеозвернення В. Кіма, сформував відповідний опис цифрових відеодокументів постійного зберігання, використовуючи форму, визначену наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку передавання кіно-, відео-, фото-, фонодокументів на постійне зберігання»¹⁹.

Заповнення таблиці опису цифрових відеодокументів здійснювалося за таким алгоритмом.

— Поле «Назва файла документа / № од. обліку» — значення формувалися шляхом послідовної нумерації файлів, починаючи з номера 001. Це було зроблено для зручності автоматизованого сортування відеофайлів у хронологічному порядку.

— Поле «Назва і вид документа» — формувалися співробітником відповідно до вимог, визначених у «Правилах організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях»²⁰.

— Поле «Виробник, дата» — оскільки канал належить керівнику регіонального органу влади, виробником документів було зазначе-

¹⁸ Миколаївська обласна військова адміністрація. Офіційний Telegram-канал. URL: <https://t.me/s/mykolaivskaODA> (дата звернення: 15.07.2025).

¹⁹ Про затвердження Порядку передавання кіно-, відео-, фото-, фонодокументів на постійне зберігання : наказ Міністерства юстиції України від 19 липня 2016 р. № 1962/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1000-16#Text> (дата звернення: 15.07.2025).

²⁰ Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text> (дата звернення: 15.07.2025).

но Миколаївську обласну військову адміністрацію, із зазначенням дати публікації відеозвернення на Telegram-каналі.

— Поля «Роздільність (pixels)», «Розмір файла (МБ)», «Тривалість запису», «Алгоритм криптографічного гешування SHA256: геш-значення файла» — значення зазначених полів генерувалися автоматично, за допомогою спеціально написаної для цього програми мовою програмування Python. Програма здійснювала аналіз кожного файла, автоматично визначала технічні характеристики (роздільність відео, розмір, тривалість), а також обчислювала геш-значення за алгоритмом SHA-256, що гарантувало автентичність і цілісність цифрових документів.

— Поле «Первинна назва файла документа з розширенням» — записувалася оригінальна назва файла, отримана під час експорту з офіційного клієнта Telegram. Це дозволяло за необхідності ідентифікувати й знайти файл серед експортованих матеріалів каналу.

Хочемо звернути увагу на специфічну проблему, що виникла під час створення опису цифрових документів: у процесі формування описів використовувалися комп'ютери з різними версіями операційних систем, зокрема Windows і macOS. Виявилося, що ці системи по-різному трактують розмір файлів у мегабайтах (МБ) і гігабайтах (ГБ). Хоча розмір файлів у байтах збігається в обох системах, перерахунок у більші одиниці інформації здійснюється за відмінними алгоритмами (деякі операційні системи використовують десятковий стандарт — 1 МБ = 1 000 000 байт, інші — двійковий стандарт — 1 МБ = 1 048 576 байт). Внаслідок цього значення, що фіксується в описі документів, вони можуть відрізнятися залежно від системи, на якій проводиться обчислення.

На нашу думку, затверджена форма опису потребує уточнення в частині одиниць виміру розміру файла, оскільки параметри, зазначені в документах постійного зберігання, не можуть залежати від технічних особливостей або операційної системи, яка використовується для їх створення. Як варіант, доцільно було б вказувати розмір файлів у байтах, що дозволить уникнути неоднозначності в майбутньому.

Колекція цифрових відеодокументів, представлених в описі № 3, т. 1 (282 од. обл. за 2022 р.), складається з відеозвернень начальника Миколаївської обласної військової адміністрації В. Кіма. Документи охоплюють період із першого дня повномасштабного російського вторгнення в Україну — 24 лютого 2022 р. і продовжуються до кінця року, становлячи цілісний інформаційний наратив про перебіг подій в регіоні. За своїм змістом колекція є цінним джерелом інформації про повсякденне життя, військову й гуманітарну ситуацію, а також про комунікацію органів влади з місцевою громадою під час бойових дій. Звернення містять інформацію про оперативний стан у місті та області, дії з оборони й організації цивільного захисту населення, комендантську годину, питання

безпеки, відновлення комунікацій та критичної інфраструктури, боротьбу з мародерством, а також гуманітарні ініціативи та заходи підтримки цивільних мешканців.

Унікальна цінність цієї колекції для майбутніх поколінь полягає в тому, що вона документує не лише фактичні події війни, а й атмосферу, психологічний клімат і реакцію людей на надзвичайні виклики в режимі реального часу. Таким чином, зібрані матеріали є цінною першоджерельною базою для історичних досліджень, соціологічних аналізів і правових процесів у майбутньому, адже вони зафіксували події, які визначили долю регіону та країни в цілому.

Ми розуміємо ініціативне документування не лише як самостійне створення архівом документів, а й як активну співпрацю із зовнішніми партнерами — засобами масової інформації, фотографами, блогерами, волонтерами, громадськими активістами й організаціями. Такий підхід передбачає формування архівних фондів, присвячених суспільно значущим подіям, фондоутворювачами яких можуть виступити фізичні або юридичні особи, які б за звичайних обставин не стали джерелом комплектування.

Прикладом такого підходу стала співпраця архіву з миколаївською телекомпанією «МАРТ». В умовах повномасштабної війни телекомпанія оперативно висвітлювала події в місті й регіоні, створюючи аудіовізуальні матеріали, що мають значну цінність для збереження історичної пам'яті про події війни. У 2022 р. архів ініціював переговори з керівництвом «МАРТ», у результаті яких телекомпанія передала до архіву початкову серію з 283 відеосюжетів, створених журналістами в перші місяці війни. Позитивний досвід взаємодії сприяв продовженню співпраці, і в 2024 р. архів отримав ще 218 відеодокументів, створених журналістами в період 2023–2024 рр. У підсумку сформовано окремий опис (№ 4) цифрових відеодокументів постійного зберігання²¹, що наразі налічує 501 од. зб. і доступний онлайн на офіційному сайті Держжархіву Миколаївської області. Таким чином, завдяки ініціативному підходу архів отримав цілісний документальний масив, який за інших умов міг бути частково або повністю втрачений.

Водночас зауважимо, що архів є технологічним продуцентом одиниці зберігання: цифрові файли колекції створюються в архіві шляхом легітимного «захоплення» контенту з офіційних онлайн-платформ відповідних медіа. Уповноважений працівник у робочий час завантажує та зберігає на сервері архіву публічно розміщені відео, фіксує джерело, дату й час публікації, технічні параметри, обчислює геш-значення. Складає й підписує первинний опис. Далі опис узгоджується й затверджується правовласником через підписання акта з визначенням режимів доступу. Разом із тим зазначимо, що оригінальні файли, які первісно

²¹ Цифровий відеоархів Державного архіву Миколаївської області. URL: <https://archive.mk.ua/digital-archive/digital-video/> (дата звернення: 15.07.2025).

завантажувалися правовласником на онлайн-платформи, могли мати інші технічні параметри й, відповідно, інші хеш-значення, через платформне перекодування. Тому ми фіксуємо параметри саме версії «as-received», а за можливості включаємо до справи довідкові відомості про виробничу (продакшн) версію файлу, надані правовласником.

Чинні методичні рекомендації щодо відбору, експертизи цінності та приймання цифрових аудіовізуальних документів на постійне зберігання передбачають необхідність конвертування аудіо- та відеофайлів в інші формати для забезпечення їх тривалого збереження²², за умови збереження їх автентичності, цілісності, надійності та зручності у використанні. Водночас Держархів Миколаївської області свідомо відмовився від будь-якого конвертування цифрових документів, отриманих у процесі ініціативного документування (зокрема це стосується відеозвернень із Telegram-каналу В. Кіма). Таке рішення було ухвалено, щоб уникнути ризику втрати важливих метаданих і зберегти повну автентичність документів. Зокрема, частина файлів мала специфічні формати, характерні для мобільних пристроїв, наприклад відео, записані смартфонами Apple у форматі *.MOV. Архів лише перейменовував файли для зручного ведення обліку, при цьому первинні назви файлів, такі як, наприклад, IMG_9706.MOV, зберігалися та були зазначені в описі. З нашого погляду, будь-яка конвертація, навіть «безвартна» зміна контейнера, може призвести до втрати прихованих метаданих й ускладнити перевірку автентичності. Питання конвертування в інші формати для довгострокового зберігання залишаємо відкритим для подальшого опрацювання.

Таким чином, архів не лише задокументував події, а й повністю зберіг оригінальні характеристики цифрових документів, забезпечивши максимальну точність і прозорість архівного опису. Водночас виникає питання щодо необхідності уточнення чинних рекомендацій, щоб вони враховували сучасні реалії формування цифрових колекцій, особливо за умов воєнних дій і пов'язаних із ними обмежень.

Для посилення охоплення й отримання максимальної кількості якісних матеріалів про війну, співробітники архіву розробили і поширили через соціальні мережі відкритий лист-звернення до засобів масової інформації, громадських організацій та громадян регіону. У листі було зазначено, що трагічні події сьогодення та героїчний супротив українського народу мають бути гідним чином представлені як унікальний комплекс документів, важливий для історії країни, виховання молоді та, у подальшому, задоволення інформаційних потреб суспільства і держави.

Архів запропонував долучитися до формування цього документального комплексу, куди можуть увійти матеріали, створені та зібрані шляхом ініціативного документування подій воєнного часу: «візуальні

²² Відбір, експертиза цінності та приймання на постійне зберігання цифрових аудіовізуальних документів... С. 15.

документи (фото-, відео-, кіноматеріали), офіційні сторінки в соціальних мережах (телеграм-архіви), письмові свідчення очевидців (щоденники, оповідання, вірші). Окремо було підкреслено, що документи, пов'язані з війною російської федерації проти України, є свідченнями злочинів агресора, відчайдушної боротьби й незламного духу українського народу та стануть важливою складовою національної пам'яті.

У результаті, Держархів Миколаївської області ініціював створення архівних колекцій, документуючи події через широке залучення регіональних ЗМІ, громадських організацій та громадян і формуючи тим самим багатогранний і репрезентативний документальний масив про перебіг війни в регіоні. Наразі тривають перемовини з місцевими приватними ЗМІ щодо передавання на державне зберігання їхніх відеокolleкцій.

У процесі ініціативного документування війни та активної співпраці з різними організаціями та ЗМІ перед архівом постає питання узгодженості чинних норм законодавства України, зокрема Закону України «Про авторське право і суміжні права» та Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи». Наявні нормативні акти чітко не визначають процедуру передавання та подальшого використання цифрових аудіовізуальних документів, створених журналістами, блогерами, волонтерами та громадськими організаціями, а також питання щодо врегулювання авторських прав на такі матеріали.

Одним із важливих ризиків для архівної установи в цьому контексті є зміна власника ЗМІ або поява конфлікту інтересів із чинними чи майбутніми правовласниками аудіовізуального контенту, що вже знаходиться на архівному зберіганні. В таких випадках існує ймовірність того, що нові власники чи автори можуть спробувати відкликати раніше наданий дозвіл на публікацію, публічний показ чи навіть сам факт зберігання цих матеріалів у складі НАФ. Це може призвести до юридичних суперечок та ускладнення доступу до документів, які вже стали важливими джерелами для суспільства, дослідників і майбутніх поколінь.

На сьогодні всі сторони співпрацюють і підтримують одна одну, розуміючи суспільну значущість цього процесу, однак зазначені ризики можуть актуалізуватися в майбутньому. Тому ми вважаємо надзвичайно важливим започаткувати розроблення міжнародних конвенцій, хартій і рекомендацій щодо захисту архівної спадщини, сформованої в умовах збройних конфліктів, як суспільно важливого надбання всього людства. Це дозволить архівам і суспільству загалом уникнути потенційних конфліктів інтересів, забезпечить чітке врегулювання авторських та інших майнових прав і гарантуватиме довготривале збереження й доступність документальних свідчень про важливі історичні події.

Одним із найбільш актуальних і досі відкритих питань діяльності архіву залишається забезпечення належного технічного зберігання,

захисту та резервного копіювання цифрових масивів даних, отриманих у процесі ініціативного документування війни. Наразі архів використовує власне серверне обладнання, а також створює географічно віддалену копію інформації на іншому сервері. Крім того, додаткові копії регулярно записуються на зовнішні носії. Проте всі ці носії інформації фізично перебувають у межах м. Миколаїв, яке щоденно знаходиться під загрозою російських ракетних атак, зокрема й балістичними ракетами.

За таких обставин постає гостра потреба в забезпеченні додаткового резервного копіювання цифрових масивів у більш безпечних регіонах України або навіть за межами країни. Однак наразі в Держархіві Миколаївської області відсутні фінансові ресурси, необхідні для придбання достатніх обсягів місця в професійних хмарних сховищах даних. Крім того, в ситуації постійного дефіциту фінансування та необхідності вирішення численних поточних завдань (оновлення застарілої комп'ютерної техніки, заміна серверного обладнання), такі витрати можуть здаватися не першочерговими.

Попри складні обставини, колективу архіву вдалося акумулювати зусилля, відновити роботу власного вебсервера й забезпечити постійний вільний доступ користувачів до всіх цифрових масивів даних, включно з матеріалами, сформованими внаслідок ініціативного документування. Сьогодні ці ресурси доступні на офіційному вебсайті Держархіву Миколаївської області²³. Водночас проблема безпечного довготривалого зберігання і резервування даних залишається відкритою і вимагає подальшого вирішення на державному або міжнародному рівнях.

Таким чином, в умовах війни досвід Держархіву Миколаївської області довів, що ініціативне документування може стати важливою стратегією збереження національної пам'яті та підвищення стійкості архівної інституції. Оперативний відбір і опис born-digital свідчень у реальному часі дозволяє не лише запобігти втраті унікальних матеріалів, а й створити надійну джерельну базу для майбутніх дослідників, журналістів і правозахисників. Запропонована методична модель, що поєднує стандартизований опис, алгоритми швидкого оброблення та чіткі критерії відбору, виявилася ефективною і може бути застосована в інших архівах, особливо тих, що працюють у кризових умовах.

Співпраця з медіа, громадськими організаціями, волонтерами й іншими нетиповими фондоутворювачами відкриває нові можливості для формування комплексних архівних колекцій про сучасну війну, роблячи їх більш репрезентативними й унікальними. Ініціативне документування, окреслене в цій статті, додає до сухих зведень про руйнування й втрати те, що ми називаємо «обличчям війни». Ідеться про реальні голоси

²³ Цифровий архів // Державний архів Миколаївської області. URL: <https://archive.mk.ua/digital-archive/> (дата звернення: 15.07.2025).

й емоції людей, зафіксовані у зверненнях керівників громади, коментарях журналістів, щоденникових замітках волонтерів чи коротких відео очевидців. У зібраних цифрових свідченнях чутно втомлене, але рішуче «Доброго ранку, ми з України!»²⁴ В. Кіма, в якому звучить водночас і рішучість, і гумор. Завдяки такому документуванню подій формуються емпатія, пам'ять і, сподіваємося, відповідальність, яких потребує майбутня національна та світова спільнота.

Водночас неузгодженість між законодавством про архівну справу та авторським правом створює для архівів правові ризики, зокрема у випадках зміни власників медіа або перегляду умов доступу до вже переданих документів. Обставини війни не скасовують вимог авторського права і не виправдовують їх ігнорування. Водночас у практиці роботи з медіа проблему здебільшого вдається зняти: акти приймання-передавання та договори підписуються керівництвом організацій — творців контенту, які володіють майновими правами на відповідні матеріали, що дозволяє архіву правомірно зберігати цифрові документи та визначати прозорий режим їх використання.

Подальший розвиток практик ініціативного документування потребує розроблення міжнародних стандартів, законодавчого врегулювання питання авторських прав, а також вирішення технічних питань і розширення кадрових можливостей, в т. ч. через підвищення кваліфікації працівників державних архівів, залучення громадськості та волонтерів.

Серйозним викликом залишається питання безпеки, зберігання й резервного копіювання цифрових масивів. Відсутність стабільного фінансування та загроза ракетних ударів по місту, в якому зберігаються цифрові архівні колекції, підкреслюють необхідність державної й міжнародної підтримки для створення географічно віддалених копій, а також оновлення інфраструктури. Попри ці труднощі, колективу архіву вдалося забезпечити доступність і цілісність зібраних матеріалів, зробивши їх відкритими для суспільства.

Отже, ініціативне документування не лише розширює традиційний мандат архіву, який полягає в меморіальній функції зберігання документів, а й формує нову модель збереження історичної пам'яті, яка, на нашу думку, заслуговує на поширення в інших регіонах.

REFERENCES

1. Bell, V. (2021). *Archives of Violence : Case Studies from South America. Qualitative Semi-structured Interviews with Workers and Ex-workers of Three Important Archives, 2018–2020*. Colchester–Essex : UK Data Service. <https://doi.org/10.5255/UKDA-SN-854622> [in English].

²⁴ Цифровий відеодокумент digital-003-01 (цифровий відеоархів). Відео №№ 041, 243, 252 // Державний архів Миколаївської області. URL: <https://archive.mk.ua/digital-archive/digital-video/digital-003-01/> (дата звернення: 15.07.2025).

2. Boiko, V. & Kuleshov, S. (2023). Zumovleni viinoiu : pro deiaki innovatsii v suchasnomu ukrainskomu dokumentoznavstvi ta arkhivoznavstvi [Caused by the war : about some innovations in modern Ukrainian document studies and archival studies]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 13–26 [in Ukrainian].
3. Boiko, V. F., Kovtaniuk, Yu. S. & Sverdlyk, Z. M. (Comps.) (2022). *Priimannia-peredavannia dokumentiv v elektronni formi na postiine zberihannia* [Acceptance-transfer of documents in electronic form for permanent preservation]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Bozhuk, L. & Khaletska, L. (2024). Initsiatyvne dokumentuvannia podii rosiisko-ukrainskoi viiny (2022–2024 rr.) derzhavnymy arkhivamy Ukrainy : pidtrymka ta vzaïemodiïa z polskymy partneramy [Initiative documentation of the Russo-Ukrainian war events (2022–2024) by state archives of Ukraine : support and cooperation with Polish partners]. *Visnyk Cherkaskoho Universytetu. Seriia «Istorychni nauky»*, 1, 25–34. <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2024-1-25-34> [in Ukrainian].
5. Didukh, L. V. (2023). *Initsiatyvne dokumentuvannia — aktualnyi vyd diïalnosti suchasnykh arkhivnykh ustanov* [Initiative documentation is a relevant type of activity of modern archival institutions]. Mizhnarodna naukova konferentsiia «Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Aktualni pytannia zberezhennta ta innovatsijnoho rozvytku naukovykh bibliotek». Abstracts of Papers. Kyiv. Retrieved from <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/1720> [in Ukrainian].
6. Didukh, L. V., Kovtaniuk, T. M. & Skalskyi, V. V. (Comps.) (2023). *Initsiatyvne dokumentuvannia podii shyrokomasshtabnoi zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy* [Initiative documentation of the large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Paliienko, M. (2023). Ukrainski arkhivy, viina ta zberezhennta natsionalnoi identychnosti [Ukrainian archives, war and preservation of national identity]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 12–38 [in Ukrainian].
8. Seliverstova, K. T. (2013). Pidhotovka haluzevykh slovnykiv : zdobutky i osoblyvosti metodyky ukladannia perekladnoho slovnyka [Preparation of specialized dictionaries : achievements and features of compiling a translation dictionary]. *Arkhivy Ukrainy*, 5, 25–62 [in Ukrainian].
9. Yemelianova, T. O. (Comp.) (2015). *Vidbir, ekspertyza tsinnosti ta pryimannia na postiine zberihannia tsyfrovnykh audiovizualnykh dokumentiv* [Selection for permanent storage of audiovisual documents]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Yemelianova, T. & Pokliatska, V. (2023). Komplektuvannia arkhivnykh audiovizualnykh kolektsii : vplyvy ta naslidky viiny [Acquisition of archival audiovisual collections: impacts and consequences of the war]. *Arkhivy Ukrainy*, 4, 46–57 [in Ukrainian].

Kostiantyn Kartuzov

Deputy Director for Core Activities,

State Archives of Mykolaiv Region

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2054-7236>

Natalia Mustyatsa

Head of the Information Technology Sector,

State Archives of Mykolaiv Region

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2003-7136>

INITIATIVE DOCUMENTATION OF THE WAR: EXPERIENCE OF THE STATE ARCHIVES OF THE MYKOLAIV REGION

Abstract. The purpose of this study is to analyse the practical experience of the State Archives of the Mykolaiv Region in initiative documentation of the Russo-Ukrainian war from the onset of Russia's full-scale invasion in 2022. **The methodological basis** combines examination of Ukraine's statutory framework, current methodological guidelines, recent scholarly publications, and the archive's own field practice, enriched by a synthesis of international approaches to proactive (initiative) archiving. **The scientific novelty** lies in the fact that this article offers the first comprehensive description of a case in which a regional state archive acts as an active creator and curator of born-digital records in real time. Selection criteria are defined, a standardised metadata template for digital materials is proposed, and concrete examples are provided of building unique archival collections through cooperation with non-traditional record creators-mass-media outlets, volunteers and civic activists. The technical and legal challenges faced by the archive are outlined, together with the solutions adopted to safeguard digital evidence of the war. **Prospects for further research.** Future studies should focus on elaborating international standards for preserving digital archival collections generated in armed-conflict settings, as well as on developing sustainable strategies for off-site and cloud backups. **The conclusions.** Initiative documentation significantly expands the traditional mandate of state archives, transforming them from passive custodians into active producers and curators of born-digital evidence. The Mykolaiv experience demonstrates that real-time archival intervention, close cooperation with non-traditional record creators, and refusal to convert original files can secure authentic, representative sources for future historiography and justice. At the same time, sustainable preservation of such data requires urgent harmonisation of intellectual-property legislation, clear international guidelines for conflict-zone archives, and dedicated resources for geographically distributed backups in order to safeguard historical memory.

Key words: initiative documentation; participatory archiving; war archiving; born-digital records; armed conflict; State Archives of the Mykolaiv Region.